

І.Ф. Черніков

ДО 80-РІЧЧЯ ВІД ЗАСНУВАННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ АСОЦІАЦІЇ СХОДОЗНАВСТВА – 10 СІЧНЯ 1926 р.

ГЕОГРАФІЧНЕ й геологічне розташування України, особливість її історичного та економічного розвитку, наявність підготовлених професійних кадрів – все це становило необхідні передумови для заснування тут у 20-х роках минулого століття потужного орієнталістичного центру.

Ідея створення в Україні сходознавчого наукового товариства належала насамперед академікові Агатангелу Кримському, який у 20-ті рр. обіймав посаду неодмінного секретаря Всеукраїнської Академії наук (ВУАН). У листі до Київського губвиконкому (червень 1925 р.) він зазначав: “Незважаючи на те, що Київ є одним з культурних центрів УСРР і всього Союзу, в ньому й досі нема наукового товариства, яке вивчало б Схід... Беручи до уваги, що в Києві є більш або менш значна кількість осіб, що працюють на ниві вивчення Сходу... вважаю відкриття наукової асоціації сходознавства в Києві цілком своєчасним та бажаним”¹.

Тоді ж академік А.Ю. Кримський та інші сходознавці (А.С. Синявський, Т.Г. Кезма, П.Н. Лозієв, Т.І. Грунін) взяли активну участь у діяльності відкритих у 1924 р. у Києві двох вищих семінарів сходознавства: першого – при Торговельно-промислового технікумі (у 1918–1920 рр. це був Інститут східних мов, перейменований на Близькосхідний інститут, а у 1920–1923 рр. навчальний заклад називався Інститутом зовнішніх зносин з відділеннями: східним і англосаксонським) та другого – при Інституті народного господарства².

Водночас у Харкові в 1925 році з ініціативи орієнталістів (учених П.Г. Ріттера й А.П. Ковалівського, поета Павла Тичини) почав функціонувати сходознавчий гурток як своєрідна секція Харківського наукового товариства³.

А 10 січня 1926 р. у тодішній столиці України – Харкові було засновано Всеукраїнську наукову асоціацію сходознавства (ВУНАС). Водночас було створено її філіали в Києві та Одесі. Попередньо

планувалась також організація сходознавчих – Дніпропетровського й Донецького (в Артемівську) – філіалів та відповідного семінару в Чернігові⁴.

Дослідницька робота при ВУНАС проводилася здебільшого у двох відділах: політико-економічному (політика, право, економіка) та історико-етнологічному (археологія, історія, етнологія, мистецтво). Відділи у свою чергу поділялися на секції. Наприклад, при політико-економічному відділі працювали такі секції: Близького Сходу з підсекціями Туреччини й арабських країн; Середнього Сходу з ірано-афганською та індійською підсекціями; Далекосхідна секція, що включала підсекції Китаю, Монголії, Японії, Кореї, Індокитаю, Індонезії та Сіаму (сучасного Таїланду)⁵.

На час свого заснування ВУНАС налічувала 110 дійсних членів (у Харкові – 42, Києві – 39, Одесі – 29) та 113 кандидатів у дійсні члени. У складі Асоціації, включаючи редакційну колегію її друкованого органу – першого українського орієнталістичного часопису “Східний світ”, було три академіки і 28 професорів⁶. Це було справжнє сузір’я імен видатних вітчизняних сходознавців. Ось деякі з них: патріарх української орієнталістики А.Ю. Кримський (1871–1942); арабіст, тюрколог, фахівець з історії українсько-турецьких відносин А.П. Ковалівський (1895–1969); арабіст і тюрколог Т.Г. Кезма (1882–1958); тюрколог та афганознавець Л.І. Величко (1879– ?); тюркологи В.В. Дубровський (1897–1966) та В.М. Зуммер (1885–1970); тюрколог, синолог та монголознавець О.М. Гладстерн; індолог П.Г. Ріттер (1872–1938); японолог Ф.Д. Пущенко; фахівець з питань торговельно-економічних зв’язків України з Близьким Сходом А.С. Синявський (1866–1951); спеціаліст з географії й економіки країн Близького та Далекого Сходу О.О. Сухов; поет і перекладач творів східних авторів П.Г. Тичина (1891–1967) та ін.⁷

Слід зазначити, що переважна більшість українських орієталістів 20-х – 30-х рр. минулого століття не є відомою сучасному читачеві. І це не випадково. Адже ці люди стали жертвами масових репресій тих часів. Їхні імена було довгий час несправедливо забуто, хоча внесок у розвиток вітчизняного сходознавства залишається вагомим⁸.

З нагоди 110-річчя одного з корифеїв української орієталістики Андрія Петровича Ковалівського (1 лютого 1895 – 29 листопада 1969 р.) хотілося б спинитись на його ролі у діяльності ВУНАС. Це також слід зробити і через таку обставину: у 2004 р. вийшла друком книга “Харківський університет – рідному місту”⁹, в якій докладно розповідається про величезний внесок цього найстарішого вищого навчального закладу нашої Вітчизни у розвиток культури й науки України.

Разом з тим, всупереч добре відомим і ґрунтовно доведеним заслугам професора Харківського університету, доктора історичних наук, заслуженого діяча науки України Андрія Петровича Ковалівського, який протягом близько двох десятків років очолював у зазначеному університеті кафедру нової і новітньої історії, а надалі – кафедру середніх віків, створивши відому українську наукову сходознавчу школу, його ім’я (крім поодинокі згадки на с. 137 про те, що А.П. Ковалівський в середині 20-х рр. ХХ ст. очолював підсекцію духовної культури університету) стало, на превеликий жаль для читачів вищезазначеного довідника, вже майже забути для нащадків.

Повертаючись до періоду утворення та функціонування ВУНАС (1926–1931 рр.), маємо всі підстави твердити, що Андрій Ковалівський на той час вже остаточно переконався у необхідності скрупульозного вивчення різноманітних східних джерел, які містять унікальні відомості про народи Східної Європи, в тому числі – України. Маючи ґрунтовні базові знання з арабської, турецької та перської мов, отримані ним у Лазаревському інституті в Москві під керівництвом Агатангела Кримського, він, що називається, з головою поринув у переклади та коментарі до рукописів мандрівників і вчених стародавнього Сходу – Ібн Фадлана, Ібн Хордадбега, Ал-Масуді¹⁰.

Дбаючи про систематичну підготовку молодих кадрів у галузі орієталістики, А.П. Ковалівський погоджується стати завідувачем навчальною частиною Українських державних курсів сходознавства (директором був професор-індолог П.Г. Ріттер). Якщо в 1926 р. на курси було зараховано 129 слухачів, то у 1929 р. їх налічувалося вже 154. А у 1930 р. на базі курсів утворюється Український вечірній технікум сходознавства та східних мов з трирічним терміном навчання, де кваліфіковано викладались арабська, перська, турецька, японська й китайська мови, низка економічних та історичних дисциплін. Технікум мав готувати фахівців насамперед для сфери зовнішньої торгівлі та перекладацької роботи¹¹.

Працюючи старшим науковим співробітником Українського науково-дослідного інституту сходознавства (УНДІС), заснованого в Харкові 1 січня 1930 р. (він проіснував майже два роки під егідою ВУНАС), А.П. Ковалівський запропонував для розробки надзвичайно важливу тему: “Вивчення арабських джерел з історії народів Східної Європи та слов’ян”¹². Цю ініціативу українського сходознавця було схвалено такими визначними вченими, як академіки І.Ю. Крачковський та Б.Д. Греков. “Безперечно, тепер в особі А.П. Ковалівського, – зазначав Крачковський, – ми маємо одного з найвидатніших знавців арабських джерел для історії Східної Європи”¹³.

Багато зробив Андрій Петрович і для вдосконалення лінгвістичної підготовки аспірантів УНДІСу, перетвореного у вересні 1931 р. на Український науково-дослідний інститут Близького Сходу. Очолюючи спеціалізовану Лінгвістичну комісію вказаного інституту, він всіляко сприяв запрошенню до Харкова відомих фахівців (арабіста професора П. Жузе і тюрколога Х. Джевдета)¹⁴.

Глибоко розуміючи надзвичайну важливість для України підтримання добросусідських і дружніх відносин з Туреччиною, А.П. Ковалівський у своїй доповіді під назвою “З історії тюрко-українських відносин”, виголошеній на II з’їзді ВУНАС (Харків, 1–6 листопада 1929 р.), робить важливий висновок про те, що “Туреччина не перестане грати першорядну роль в історії України...” Торкаючись досить широкого

спектра українсько-турецьких взаємин, багаторічна історія яких сповнена не лише драматичних, а й світлих сторінок, учений справедливо вважає, що тільки добрі та щирі взаємини відповідатимуть інтересам народів обох сусідніх країн¹⁵.

Слід зазначити, що великий внесок у докладний і досить повний аналіз низки тюркологічних праць А.П. Ковалівського, вміщених у часописі “Червоний шлях” (1930, № 2), зробив Юрій Миколайович Кочубей¹⁶.

Виявляючи найжвавіший інтерес до численних матеріалів з історії українсько-турецьких відносин XVI–XVIII ст., які зберігаються й понині у фондах Національних архівів Туреччини, Андрій Петрович наприкінці 20-х рр. XX ст. охоче погодився на прохання керівництва ВУНАС увійти до складу Археографічної експедиції до Туреччини, яку, на превеликий жаль, не було здійснено через протидію тодішньої тоталітарної влади. У запланованій експедиції висловив бажання взяти участь також поет-академік Павло Тичина, а головним консультантом мав стати відомий вітчизняний учений-тюрколог академік О.М. Самойлович¹⁷.

Чималих зусиль довелося докласти молодому вченому (А.П. Ковалівському на

час заснування та функціонування ВУНАС було лише 30–35 років) для пропагування українських перекладів творів письменників Сходу: арабського – Аміна Рейхані, персько-таджицьких – Джемальзаде й Садреддіна Айні, турецьких – Омера Сейфеддіна та Якуба Кадрі¹⁸.

Отже, в умовах тієї доби Андрій Петрович Ковалівський був одним із фундаторів ВУНАС (яка встановила і підтримувала контакти з майже 100 науковими установами і товариствами колишнього СРСР і зарубіжних східних країн), членом редакційної колегії орієнталістичного часопису “Східний світ”, завідувачем навчальною частиною курсів східних мов у м. Харкові, старшим науковим співробітником УНДІСу.

Великий трудівник, людина феноменальної ерудиції та творчого обдарування, надзвичайної скромності і водночас багатостраждальної долі (його було репресовано сталінським режимом), А.П. Ковалівський, ставши найвидатнішим ученим зі світовим ім'ям¹⁹, до останніх днів свого життя був пристрасно відданим українському сходознавству, всебічно сприяв його відродженню й подальшому розвитку. Честь і хвала йому!

¹ Київський обласний державний архів (КОДА), ф. 112, оп.1, спр. 557, арк. 40.

² Кочубей Ю.Н. Востоковедение на Украине // Востоковедные центры в СССР. Выпуск I (Азербайджан, Армения, Грузия, Украина). – Москва, 1988. – С. 91.

³ Ковалівський А. Вивчення Сходу в Харківському університеті та Харкові у XVIII–XX віках // Антологія літератур Сходу. Переклади з адигейської, азербайджанської, арабської, асурської, бенгальської, вірменської, гінді, грузинської, грапара (старовірменської), індонезійської, китайської, корейської, меотійсько-грецької, осетинської, палі, перської, санскритської, таджицької, турецької, японської та інших мов зроблені або видані в Харкові. Упорядкування, вступна стаття та примітки доктора історичних наук професора А. Ковалівського. – Харків, 1961. – С. 82.

⁴ Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства – Харків, 1929; Ковалівський А. Названа праця, там само; Кочубей Ю. Брама до Орієнту. До 60-річчя Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства // «Всесвіт», Київ, 1986, № 11. – С. 160–163; Черніков І.Ф. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (1926–1931 рр.) // «Український історичний журнал» (УІЖ), Київ, 1991, № 2. – С. 31–38.

⁵ Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства. – С. 5–6.

⁶ Ковалівський А. Названа праця. – С. 82.

⁷ Див. докладно: Ковалівський А. Названа праця. – С. 82–92; Кочубей Ю. Брама до Орієнту. До 60-річчя Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства // «Всесвіт», 1986, № 11. – С. 160–163; Він самий. Востоковедение на Украине // Востоковедные центры в СССР. Вып. I (Азербайджан, Армения, Грузия, Украина). – С. 91–94.

⁸ Репрессированное востоковедение. Востоковеды, подвергшиеся репрессиям в 20–50-е годы. Составители: Я.В. Васильков, А.М. Гришина, Ф.Ф. Перченко // «Народы Азии и Африки», 1990,

До 80-річчя від заснування Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства – 10 січня 1926 р.

№ 4. – С. 113–125; № 5. – С. 96–106. Про репресованих українських сходознавців йдеться, відповідно, на С. 117, 118, 120, 124, 125 та на с. 96, 97, 100, 101.

⁹ Харківський університет – рідному місту. Харків: в-во НМЦ «СД», 200 с.

¹⁰ Ковалівський А. Названа праця. – С. 89; Митряєв Анатолій. Життєвий і творчий шлях видатного українського сходознавця Андрія Петровича Ковалівського // «Східний світ», 1995, № 2. – 1996, № 1. – С. 11.

¹¹ Ковалівський А. Названа праця. – С. 83.

¹² Ковалівський А. Названа праця. – С. 89.

¹³ Див.: Митряєв Анатолій. Названа праця. – С. 7.

¹⁴ Черніков І.Ф. Названа праця. – С. 36.

¹⁵ Ковалівський А.П. З історії тюрко-українських відносин // «Червоний шлях», Харків, 1930, № 2. – С. 161, 163.

¹⁶ Див.: Кочубей Ю.М. З історії українсько-турецьких культурних взаємовідносин. (Спеціальний номер українського журналу «Червоний шлях», 1930, № 2) // Проблеми балканістики та сходознавства. Збірник наукових праць пам'яті доктора історичних наук, професора Пархомчука Станіслава Максимовича. – Київ, 2006.

¹⁷ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (НБУВ), ф. Х. Архів ВУНАС, №№ 28917, 28967.

¹⁸ Митряєв Анатолій. Названа праця. – С.11.

¹⁹ Див. докладно: Кочубей Юрій. Міжнародний резонанс наукової діяльності А.П. Ковалівського // «Східний світ», 1995, № 2. – 1996, № 1. – С. 168–170.